

BAKENS IN DE ZORG

Een zorgconcept met aandacht voor de fysieke omgeving

Door: drs. Jorien Holsappel, drs. Marieke Jutte, drs. Robert Koorneef,
ds. Gerri Nikkels, drs. Ruurd van de Water en prof. dr. Hetty Zock*

foto 1: © 2009 Robert Koorneef

Ruimte doet iets met een mens. Dat is de achterliggende gedachte van Martini Health Design, een concept dat de basis vormde voor de nieuwbouw van het Martini Ziekenhuis in Groningen. Omdat een goed gebruik van ruimte ook kan bijdragen aan het geestelijk welzijn van mensen, werd de geestelijke verzorging actief betrokken bij de nieuwbouwplannen. Ruimtelijke aanknopingspunten voor bezinning kregen nadrukkelijk een plek in het nieuwe ziekenhuis. Hoe dit vorm gekregen heeft, beschrijven de geestelijk verzorgers en onderzoekers die betrokken waren.

Onderzoek

Op donderdag 21 januari 2010 werd in het Martini Ziekenhuis te Groningen een symposium georganiseerd, waarbij de resultaten van het onderzoek *Ruimte voor Geestelijke Verzorging in het Martini Ziekenhuis* werden gepresenteerd.¹ Dit onderzoek kwam voort uit een samenwerking tussen het Martini Ziekenhuis en de Faculteit Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap (RUG) in Groningen. Het onderzoek richtte zich op het ontwerp van een nieuw model Geestelijke Verzorging, waarin, in aansluiting op de nieuwbouw van het Martini Ziekenhuis en de visie van het ziekenhuis op de rol van de omgeving, de ruimtecomponent expliciet betrokken werd. De aankondiging van dit symposium werd vergezeld van een flyer waarin sprake was van *Martini Health Design*. In dit artikel wordt dit concept uiteengezet en geïllustreerd aan de hand van een aantal ruimtelijke aspecten in relatie tot Geestelijke Verzorging.

Martini Health Design

In het eerste decennium van de eenentwintigste eeuw zal een groot deel van de (ver)nieuwbouw van het Martini Ziekenhuis in Groningen zijn afgerond. Daarbij is *Martini Health Design* het leidende motief. Dit is gericht op het creëren van een *healing environment*. De afgelopen decennia is er steeds meer aandacht gekomen voor de invloed van de fysieke omgeving op de beleving van het verblijf in het ziekenhuis. Verschillende onderzoeken toonden bijvoorbeeld aan dat door middel van kleur, licht, contact met de buitenwereld, muziek, toegankelijkheid en oriëntatiepunten een omgeving gecreëerd kan worden die stress vermindert, het gevoel van veiligheid vergroot en welzijn bevordert.² Een patiënt moet zich thuis voelen in een ziekenhuis en de drempel tussen binnen en buiten zou zo laag mogelijk moeten zijn.

Daarvoor zijn meerdere componenten belangrijk. Allereerst krijgt het daglicht veel ruimte in het ziekenhuis. Door de bouw komt er 30% meer daglicht binnen dan in een gemiddeld gebouw. Daarnaast

is het uitzicht belangrijk. Verder is aandacht voor natuur, sport, kunst en zingeving helend voor de patiënt. Zingeving bevordert het geestelijk welzijn van patiënten en hun naasten en draagt zo bij aan zorgkwaliteit.³ De aandacht voor levensbeschouwing en zingeving wortelt bovendien in de eigen traditie van het ziekenhuis. Doordat zingeving één van de leidende elementen is in *Martini Health Design*, is in een vroegtijdig stadium de Geestelijke Verzorging betrokken geraakt bij de ideeën en plannen hierover. Het onderzoeksproject maakte daar deel van uit.

In de ontwerpfase werd duidelijk dat de afdeling Geestelijke Verzorging ruimten ter beschikking krijgt die bijdragen aan deze *healing environment*: een kapel, een stiltecentrum, een bezinningsruimte in de binnentuin van het ziekenhuis. Daarnaast worden er vijf zogenaamde *Bakens van Bezinning* gerealiseerd, die de ruimtes verbinden en verwijzen naar hun verschillende functies. Tijdens het onderzoek is gekeken naar de wijze waarop de afdeling Geestelijke Verzorging de mogelijkheden van de helende omgeving kan integreren in haar werk en wat dit betekent voor het gebruik en de vormgeving van deze specifieke zingevingsondersteunende ruimtes daarbinnen. Met nieuwe ruimtes en een nieuw model Geestelijke Verzorging kan de afdeling Geestelijke Verzorging aansluiten bij helende zorg en daar aan bijdragen. Hoe dat in de praktijk tot stand komt kan overigens pas in de loop van 2010 zichtbaar worden. Dan worden de eerste ruimten opgeleverd, bakens geplaatst en krijgt de implementatie van het onderzoeksproject ook verder vorm. Daarover valt dus pas in een later stadium meer te vertellen.

Regie

Een thema dat onderdeel is van een helende omgeving is *regie*. Patiënten die invloed kunnen uitoefenen op hun omgeving, zijn beter in balans. Zelfbeschikking betreft niet alleen grenzen stellen in de eigen behandeling, maar ook het zelf reguleren van licht, temperatuur en lucht in een patiëntenka-

mer. Met behulp van een *Personal Service Unit* (PSU) heeft vrijwel iedere patiënt een scherm bij het bed, en beschikt zo over telefoon, radio, TV, email, internet en ziekenhuisinformatie. Geestelijke verzorging kan via dit moderne systeem bijvoorbeeld meditatieve teksten aanbieden.

In het kader van regie is het ook belangrijk om in het ziekenhuis plekken te creëren die mensen reden geven om uit bed te komen, plekken waar ze heen kunnen gaan én enige tijd (ver)blijven. Die ruimten bevorderen de zelfstandigheid en het welbevinden van de patiënt. Op deze manier moeten de zingevingondersteunende ruimtes ook gaan werken: het moeten prettige ruimtes zijn om even te blijven, tot rust en zichzelf te komen en ze moeten goed bereikbaar en vindbaar zijn.

Regie speelt ook op een andere manier in de inbreng van Geestelijke Verzorging een rol, namelijk bij rituelen. In een periode van ziekte is er veel onzeker, ook al kan iemand sommige directe omstandigheden soms minutieus regelen. Ritueel kan houvast bieden bij onzekerheid en een manier zijn om grip op de situatie te ervaren, actief te kunnen handelen in een omgeving waar hij vooral object van handeling is of juist bijdragen om (iets, iemand) los te laten. Bij het verwerken van een overlijden en het gedenken van geliefden speelt ritueel eveneens een belangrijke rol en de specifieke plek waar het ritueel plaatsvindt, is steeds belangrijker geworden. Het aansteken van kaarsen of het gedenken van naasten zijn daarin gepaste vormen. Maar er moet ook ruimte zijn voor andere invullingen en de rituele creativiteit die zich de laatste jaren manifesteert: mensen bedenken rituelen die passen bij henzelf of bij degene die ze gedenken.⁴ Het stiltecentrum is bij uitstek geschikt om zo'n rituele ruimte te worden.

Oriëntatie

Een ander aandachtspunt in de helende omgeving, dat nauw aansluit bij het vorige, is oriëntatie. Wan-

neer mensen eenvoudig de weg kunnen vinden, vermindert dat stress. Een van de gesignaleerde zwaktepunten in de nieuwbouw is echter dat er veel afstand overbrugd moet worden. Dat betekent dat patiënten en bezoekers soms met moeite hun weg vinden.⁵ De Geestelijke Verzorging sluit hierbij aan met het project 'Bakens van Bezinning'. Bakens van bezinning zijn kunstwerken die op verschillende punten in het ziekenhuis patiënten, medewerkers en bezoekers even stil zetten. Deze bakens nodigen uit tot reflectie en interactie en zijn instrumenten in processen van (her)oriëntatie en bezinning. Daarnaast zijn het herkenbare oriëntatiepunten. De bakens van bezinning zullen, wanneer ze strategisch geplaatst worden, mensen zodoende in tweeërlei opzicht houvast kunnen bieden.

Bakens van Bezinning

Het eerste baken dat dit voorjaar gerealiseerd wordt is een ontwerp van Linda Keuris, beeldend kunstenaar uit Paterswolde. Zij ontwierp 'Onderwijn', een opstelling van koffertjes op één voetje (foto 2). Het valt niet mee om op één voetje stil te staan, maar dat kan inherent zijn aan wat je in een ziekenhuis meemaakt, overkomt. 'Op reis zijn door je leven, maar niet vergeten af en toe stil te staan

foto 2: © 2009 Robert Koorneef

foto 4: © 2009 Robert Koorneef

bij waardevolle momenten, ontmoetingen met anderen, je

verbonden voelen met anderen. Deze momenten koesteren, in je koffertje opslaan, jouw bagage, dat je verder meedraagt door de rest van je leven naar volgende ontmoetingen en verbindingen.⁶ Deze opstelling wordt gecompleteerd met een raamgedicht. Het wordt geplaatst op een zichtbare locatie tussen twee roltrappen op de begane grond.

foto 3: © 2009 Robert Koorneef

Een tweede ontwerp dat genomineerd is als Baken van Bezinning is het ontwerp 'Hemel, aarde, wonderen' van Maria Madelon van Velthoven (foto 4), een schilderij dat (aan?)spreekt vanwege de duidelijke verwijzing naar alle drie de zingevingondersteunende ruimtes. Daarbij laat het een duidelijke verbinding met de stad en de provincie Groningen zien en verbeeldt het de breedte van de inbreng van de afdeling Geestelijke Verzorging. In het schilderij wordt naar de drie ruimten (kapel, stiltecentrum, bezinningsruimte) verwezen in kleur en stedelijke en regionale gebouwen. Het schilderij brengt daarnaast het motief van een (open) cirkel in beeld, waarmee het aansluit bij de vormgeving van het stiltecentrum. Als locatie komt een centrale ligging tussen de drie ruimten in aanmerking.

Een derde baken (foto 5) heet kortweg 'Baken' en is een idee van Eveline van Duyl. Zij verwijst hiermee nadrukkelijk naar de bezinningsruimte van rust gesitueerd in de binnentuin van het ziekenhuis. Het baken is letterlijk een boei, een voorwerp dat uit de openbare ruimte, uit de vertrouwde, ongepolijste buitenwereld naar binnen wordt gehaald. De stuurboordboei helpt bij het bepalen van de koers, geeft je een punt om aan vast te houden, hij geeft je richting. Je bent niet verdwaald, er is een herkenningspunt dat je vertelt dat je geholpen wordt. Er is hoop en steun in de diepe koude zee. Er zijn

foto 5: © 2009 Robert Koorneef

mensen die zich om je bekommeren, voor je zorgen en helpen. Het ontwerp gaat uit van de metafoer Water en sluit daarmee aan bij de gedachten over een ontwerp in de binnentuin waarin water een rol speelt.

Eén of enkele vloeistoftegels van ontwerper Gispin in de buurt van de kapel zullen ook als bakendienen (foto 6). Deze tegels leiden vanuit de hal bij ingang Zuid naar de kapel. Wie de tegels betreedt laat een voetprint achter die oplicht en daardoor nog enige tijd zichtbaar is. De tegels nodigen uit om de ruimte waar ze heen leiden te betreden. Achter de deuren waarheen deze tegels leiden en waarachter nog een aantal ligt is een wereld verborgen waar men nieuwsgierig naar wordt.

Zingeving in contrast en harmonie

Kleur is een belangrijk gegeven in het gebouw. Beeldend kunstenaar Peter Struycken, eerder betrokken bij het kleurontwerp van het Groninger Museum, heeft een kleurenpalet samengesteld waaruit interieurarchitect Bart Vos een palet

van achttien kleuren heeft geselecteerd en benut in de vormgeving en aankleding van het ziekenhuis. Licht, kleur, contact met de buitenwereld en de natuurlijke omgeving dragen bij aan heling en herstel. Het ziekenhuis moet zoveel mogelijk op thuis lijken. Maar het ziekenhuis is thuis niet en een mens voelt er zich niet altijd thuis. Dat biedt aanknopingspunten om in de zingevingondersteunende ruimtes het spanningsveld tussen contrast en harmonie met de omgeving, tussen open verbindingen en beslotenheid tot uitdrukking te brengen.

foto 6: © 2009 Robert Koorneef

Kleuren kunnen vrolijk maken maar ze geven bij voortduring prikkels en dat kan onrust geven. Kapel en stiltecentrum zijn een integraal onderdeel van het ziekenhuis, maar onderscheiden zich ook door hun functie. Ze bieden afzondering en hebben een ander karakter dan het specifiek medische dat eigen is aan een ziekenhuis. In het gebruik van kleur kunnen die beide kanten in deze ruimten tot uitdrukking komen. De kleuren worden in een voor een kapel karakteristiek glasraam verwerkt.

Door elementen te integreren of juist om te keren ontstaan ruimtes die deel zijn van het ziekenhuis maar toch ook juist een heel andere sfeer bieden. Ook materiaal en vorm kunnen daaraan bijdragen. In tegenstelling tot de strakke lijnen en de gladde materialen van het ziekenhuis is in stiltecentrum en kapel gekozen voor meer rondingen en zachte materialen. De bezinningsruimte krijgt een meer open en dynamisch karakter, waar de zintuigen worden aangesproken door culturele en bezinnende activiteiten zoals concerten, lezingen, voordrachten, symposia of thema-exposities. Er dient een verband te zijn met Geestelijke Verzorging; tegelijk is dit bij uitstek de plek waar ook de verbinding met andere aandachtsgebieden in het ziekenhuis en de wereld buiten het ziekenhuis gelegd wordt.

Op deze manier krijgt Martini Health Design in de drie zingevingondersteunende ruimten en de Bakens van Bezinning gestalte, in de hoop dat ook

deze bijdragen aan het welbevinden van patiënten en bezoekers van het Martini Ziekenhuis.

* Drs. Jorien Holsappel en drs. Marieke Jutte zijn projectmedewerker geestelijke verzorging in het Martini Ziekenhuis Groningen, drs. Robert Koorneef, ds. Gerri Nikkels en drs. Ruurd van de Water zijn geestelijk verzorger in het Martini Ziekenhuis Groningen, prof. dr. Hetty Zock is bijzonder hoogleraar Levensbeschouwing en geestelijke volksgezondheid Rijksuniversiteit Groningen.

Noten

- 1 Het onderzoeksrapport zal voor de zomer worden gepubliceerd bij het KSGV.
- 2 Karin Dijkstra, Marcel Pieterse en Ad Pruyn, 'Physical environmental stimuli that turn healthcare facilities into healing environments through psychologically mediated effects: systematic review', *Journal of Advanced Nursing*, 56 (2006) no. 2, 166-181; Anjali Joseph, 'Health Promotion by Design in Long Term Care Settings', *The Center for Health Design*, August 2006. <http://www.healthdesign.org/research/reports/longtermcare.php>; Cor Wagenaar (red.) *The Architecture of hospitals* (Rotterdam 2006); Birgitte Louise Hansen (red.) *Beyond Clinical Buildings* (Delft 2008); College Bouw Zorginstellingen, *Kwaliteit van de fysieke zorgomgeving*, Rapport 617 (2008). Zie ook het literatuuroverzicht in Dijkstra, *Understanding Healing Environments* (2009).
- 3 Kool en Schuurman, *Martini Ziekenhuis Presentatiemagazine* 94-105.
- 4 Holsappel-Brons, *Stiltecentra in Nederland*, Deel IV. Zie ook bijvoorbeeld Paul Post, Albertina Nugteren en Hessel Zondag, *Rituelen na rampen. Verkenning van een opkomend repertoire* (Kampen 2002) 189-192.
- 5 Fiona de Vos, *Samenvatting onderzoek naar de healing environment van het nieuwe Martini Ziekenhuis* (ongepubliceerd, september 2009).
- 6 Linda Keuris, *Onderwijl. Presentatiemap Prijsvraag Bakens van Bezinning* 2009, p. 4.